

PRIKAZI I OSVRTI

GRAČANIČKI GLASNIK
časopis za kulturnu historiju

Broj 56
Godina XXVIII
Novembar, 2023.
[str. 291-296]

© Monos 2023

PRIKAZI I OSVRTI

Roy Gutman, Svjedok genocida

*Tuzla/Vejle: Dialogos – Asocijacija “Bosna”, 2023.
(preveli: Almedina Avdić i Resul Mehmedović)*

Knjiga “Svjedok genocida” američkog novinara, pisca i publiciste Roya Gutmana poznat je naslov svima koji se interesiraju za razdoblje agresije na Bosnu i Hercegovinu, rata i ratnih stradanja (1992.-1995.). Oni, pak, koji historiografski i viktimološki pristupaju tom periodu – smatrat će je i nezaobilaznim štivom.

Spomenuta knjiga izvorno je objavljena, na engleskom jeziku, još 1993. godine u New Yorku, u nakladi ugledne izdavačke kuće Macmillan Publishing. U trenutku izlaska odmah je stekla velik odjek u svjetskoj naučnoj, publicističkoj i široj javnosti. Već 1994. godine u Zagrebu je objavljen hrvatski prijevod, da bi u proljeće naredne, 1995. godine u Sarajevu bio objavljen i prvi prijevod na bosanski jezik – u izdanju Vijeća kongresa bošnjačkih intelektualaca, Udruženja Muslimana za antigenocidne aktivnosti “MAG”, te Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava iz Sarajeva. U ime izdavača, tom prilikom je naglašeno da se radi o knjizi “koju mora imati svaki naš dom” i koju “svaki naš čovjek mora iznova čitati” (prof. dr. Atif Purivatra). Knjiga je, osim toga, i besplatno distribuirana, valjda u želji da u teškim ratnim prilikama dospije do široke čitalačke publike u Bosni i Hercegovini. Sam autor knjige, Roy Gutman, na izdavače je tada unaprijed prenio i sva svoja prava za buduća izdanja.¹ No, takva su izdanja, nažalost, izostala.

Trideset godina kasnije, bosansko izdanje “Svjedoka genocida” iz aprila 1995. godine postalo je veoma rijetko i teško dostupno djelo – gotovo pa raritetno. Autor ovoga prikaza može osobno posvjedočiti da je doslovno godinama tragao za tom knjigom. Na nju se u knjižarama-antikvarnicama moglo sasvim slučajno “naletjeti”, a jednako tako i u online-prodaji. Ali da stvar bude gora, knjiga je rijetka i u našim javnim bibliotekama.²

1 Edina Kamenica, “Prijatelj Bosne i istine”, *Oslobođenje*, god. LII, 16969, srijeda 6. IX. 1995., 12.

2 Na osnovu uvida u bazu podataka COBISS, stanje je sljedeće: od 72 bosansko-hercegovačke biblioteke koje se nalaze u ovom sistemu, prvo bosansko izdanje knjige “Svjedok genocida” (1995.) posjeduje svega 13 (trinaest) biblioteka – od toga tri biblioteke visokoškolskih ustanova i deset općih javnih biblioteka. Od tih 13 biblioteka, ova se knjiga u svega 9 njih može pozajmiti na čitanje, dakle iznijeti van prostorija

Potreba za novim izdanjem knjige "Svjedok genocida", dakle, već dugo je postojala.

Na tu potrebu, srećom, odgovorila je manja skupina entuzijasta iz Tuzle i naše dijaspore u Kraljevini Danskoj, te je 2023. godine iz štampe izašla knjiga koju ovom prigodom predstavljamo. Drugo izdanje "Svjedoka genocida" na bosanskom jeziku zapravo je potpuno novi prijevod knjige (sa izvornika), kojeg potpisuju Almedina Avdić i Resul Mehmedović. Knjiga je kvalitetno tiskana, u broširanom povezu, tehnički i likovno dopadljivo opremljena. Urednici izdanja su Resul Mehmedović i Sanjin Jakić.

Prije nego se predstavi sâm sadržaj knjige, treba najprije kazati nešto o njezinom autoru, te okolnostima njegova rada – tačnije, dokumentiranja činjenica i pisanja o genocidu u Bosni i Hercegovini, u vrijeme kada se genocid dešavao.

Roy Gutman, rođen 1944. g. u New Yorku, završio je dodiplomski studij iz historije (na Haverford koledžu u Pensilvaniji), te postdiplomski studij iz međunarodnih odnosa (na uglednoj London School of Economics). Otpočeo je karijeru novinara i dopisnika, radeći za *Reuters*, te izvještavajući iz više evropskih gradova i centara; bio je i šef ureda ove ugledne novinske agencije za Evropu. Jedno vrijeme je, također, bio i službeni izvjestilac iz State Departmenta, te Kongresa Sjedinjenih Američkih Država u Washingtonu. Od 1982. godine radi za dnevni list *Newsday* (inače, za američke prilike manji i skromniji list, ali utoliko i više nezavistan), u kome će objaviti i svoje reportaže, sabrane u knjigu koju ovom prilikom predstavljamo. Knjigu koja mu je donijela *Pulitzerovu nagradu* – najveće priznanje u američkom novinarstvu, ali i pisanoj riječi uopće, kao i još nekoliko značajnih nagrada.

Kao inostrani dopisnik *Newsdaya* i glavni dopisnik za Evropu, početkom devedestih godina prošloga stoljeća Gutman je izvještavao o svim burnim dešavanjima tokom kolapsa komunističkih režima u istočnoj i srednjoj Evropi – pokrivajući, naravno, i područje bivše Jugoslavije, koja se ubrzo raspala, u ozračju krvavog rata i zločina. Tako je nastalo i 35 ratnih izvještaja, članaka i reportaža, pisanih od novembra 1991. do maja 1993. godine, koji su priređeni i objavljeni u knjizi "Svjedok genocida". Članaka i reportaža, koje jasno i nedvosmisleno svjedoče o onome što se u međunarodnoj javnosti najčešće označavalo kao "*etničko čišćenje*", a što Roy Gutman – odbacujući spomenuti pojam kao neprikladan eufemizam – s pravom označava *genocidom*.

Već u Srbiji, gdje iz prve ruke saznaje za progon stotina Bošnjaka – stanovnika maloga mjesta Kozluk kraj Zvornika, Roy Gutman je shvatio da svjedoči nečemu što u Evropi nije zabilježeno još od Drugoga svjetskog rata, Holokausta i nacističkih zločina: sistematskoj, prisilnoj deportaciji ljudi, koja je bila planirana i u čije izvršenje je bila neposredno uključena *državna vlast*. (Do tog zaključka – koji će kasnije biti potvrđen i presudama Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju – Gutman je došao već na osnovu same činjenice da su nesretni Kozluchani deportirani državnom željeznicom!)

U Srbiji, autor susreće i prognanike iz Višegrada, također prisilno deportirane, od kojih saznaje za užasna stradanja u tom gradiću na Drini (mjestu nekih od najgroznijih zločina koji su se dešavali tokom agresije na Bosnu i Hercegovinu). A onda, doznao je i za priče o koncentracionim logorima u sjevernoj Bosni, posebno

ustanove. Narodna biblioteka "Dr. Mustafa Kamarić" Gračanica (inače ustanova sa stogodišnjom tradicijom i fondom od četrdesetak hiljada knjiga) – ne posjeduje, niti je ikada posjedovala primjerak pomenutog izdanja.

u Omarskoj kod Prijedora. Odmah se zaputio u taj kraj, u želji da provjeri, istraži i objavi te spoznaje.

Saznanja do kojih je došao, intervjuirajući logoraše, preživjele, svjedoke, ali i vinovnike njihovih stradanja – šokirala su svjetsku javnost. Saznanja o deportacijama u prenatrpanim stočnim vagonima, gdje su ljudi umirali od nedostatka zraka i vode, o hapšenjima civila i zatvaranju u krajnje nehumanim uvjetima, o divljačkim prebijanjima, zvjerskim mučenjima, masovnim pogubljenjima...

Gutmanovi tekstovi, objavljeni tokom jula i početkom augusta 1992. godine, nisu ostali bez odjeka. Istina, mnogo je veća bila reakcija šire javnosti (možemo reći: običnog građanstva), nego li samih vlada zapadnih zemalja – uključujući i Sjedinjene Američke Države, koje su ostale krajnje suzdržane. No, drugi su se novinari, tragom ovih informacija, odmah zaputili u navedena područja. Njihovi izvještaji su potvrđivali sve ono što je Gutman objavio. Jedna britanska televizijska ekipa uspjela je doći i do zloglasnog logora Omarska, u koji srpske vlasti Gutmanu prethodno nisu bile dopustile izravan pristup. Međunarodni predstavnici Crvenog križa također su posjetili logore, zatraživši evidenciju zatočenika...

Pošto su se saznanja o logorima proširila, masovni zločini se više nisu mogli skrivati, te su i srpske vlasti odlučile raspustiti Omarsku. Dio logoraša je transportovan u ostale logore, ali dio je i oslobođen. Spoznaja da je njegovo pisanje barem dijelom doprinijelo tome bila je veliko ohrabrenje za Gutmana, koji je i dalje nastavio izvještavati o onome što se zbivalo u Bosni: i o Omarskoj, koja je bez sumnje bila jedan od najstrašnijih koncentracionih logora u Bosni i Hercegovini (*logora smrti*, kako su ih i Gutman, i njegov list nazivali), ali i svih drugih logora i mjesta stradanja.

Gutman je pisao i o tragediji Prijedora, Kozarca i ostalih gradova sjeverozapadne Bosne, ali i o stradanju Brčkog, Bosanskog Šamca, Bijeljine, o tamošnjim logorima i zločinima. Saznanje o masovnim, sistematskim silovanjima bošnjačkih žena dovelo ga je i u Tuzlu, gdje je zabilježio iskaze samih žrtava s područja Brčkog i Zvornika, a o ovim zločinima pisat će i kasnije – stigavši, u potrazi za iskazima preživjelih, i do izbjegličkih centara u Republici Turskoj. U knjizi "Svjedok genocida", Gutman piše i o sistematskom uništavanju bošnjačke i bosansko-hercegovačke kulturne baštine, o divljačkim razaranjima džamija i spomenika kulture, o uništavanju biblioteka i muzeja. Piše i o izbjegličkoj krizi koja je izbila nakon što je Hrvatska zatvorila svoje granice, ne želeći prihvatiti čak ni logoraše, koje su srpske vlasti nakon višemjesečnog zatočeništva sada namjeravali pustiti. Zaputio se tada i u Travnik, u koji su se slijevale rijeke prognanika iz sjeverozapadne Bosne. Zabilježio je svjedočanstva zločina nad njima na području Vlašića, ali i očajno stanje u samome gradu, uoči već izvjesnog sukoba Armije Republike Bosne i Hercegovine i hrvatskih snaga.

U mnogim tekstovima, autor se osvrće i na nedovoljnu zainteresiranost i pasivnost međunarodne zajednice, Ujedinjenih nacija i vlada zemalja Zapada, koje nisu činile dovoljno da zaustave zlo. Ilustracija tog odnosa i jedan je zaseban članak koji govori o radu UN-ove komisije za ratne zločine, koja je trebala istražiti bosanske logore smrti – komisije koja je gotovo bezvoljno obavljala svoj posao, bez dovoljne podrške onih koji su je osnovali.

Na kraju, knjiga se završava gotovo pesimistično – izvještajem o bivšem komandantu snaga UN-a u Bosni i Hercegovini, kanadskom generalu Lewisu McKenzieu, koji se po povratku s vojne misije pretvorio u velikosrpskog propagandistu, govorničkim turnejama finansiranim od srpskih lobističkih grupa. Što, onda, samo po sebi

nameće pitanje – da li se, uopće, moglo govoriti o neutralnosti UN-a u Bosni i Hercegovini, kada se jedna takva osoba nalazila na čelu njegovih snaga...

U svom izvještavanju o zločinima i genocidu u Bosni, Roy Gutman nastupa izrazito objektivno i profesionalno. Kako sam ističe u predgovoru ove knjige, tema je bila takva da se greške nisu smjele priuštiti.

Iz tog razloga, izvještavao je samo o onome što je neposredno vidio, te onome što je saznao iz razgovora sa preživjelim i iz iskaza neposrednih svjedoka, ali i to uz redovite provjere i usporedbe.

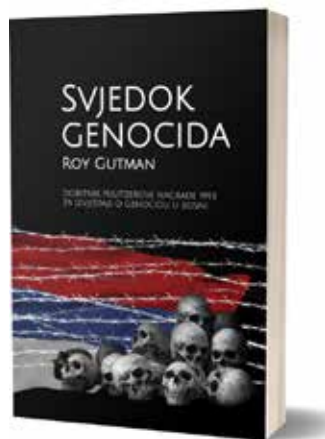
Nastojao je ispoštovati i princip *audiat et altera pars*, tražeći izjave, komentare i stajališta najodgovornijih osoba među počinocima zločina, od zapovjednika Omarske Željka Mejačića pa do samoga srpskog lidera Radovana Karadžića. Iako su nerijetko odbijali razgovore i komentare, danas svakako vrijedi pročitati šta su te 1992. godine imali kazati neki od danas pravomoćno osuđenih ratnih zločinaca...

Kao primjer novinarske objektivnosti kakvu je iskazivao Roy Gutman, može se izdvojiti i jedna od priča zabilježenih u ovoj knjizi: članak o mještanima sela Batković kod Bijeljine, u kome se nalazio podjednako zloglasan logor, mještanima koji su kod srpskih vlasti protestirali zbog nečovječnog postupanja prema zatočenicima – što, naposljetku, nije ostalo bez učinka, u smislu poboljšanja tretmana logoraša.

Izvještavajući o ratu u Bosni i Hercegovini, Roy Gutman je odabrao jedinu ispravnu stranu za jednoga novinara: stranu istine, pravde i profesionalizma.

Bošnjacima, kao najvećim žrtvama genocida i najvećim stradalnicima u tom vremenu – drugo, ustvari, nije ni trebalo.

Sve u svemu, knjiga "Svjedok genocida" uistinu je jasno svjedočanstvo o teškim povredama međunarodnog humanitarnog

prava u Bosni i Hercegovini tokom prve godine agresije i rata, zločinima protiv čovječnosti i nedjelima kakva su nedvojbeno imala sve odlike *genocida*, dakle zločina koji je motiviran namjerom da se potpuno ili djelomično uništi jedna nacionalna, etnička, vjerska grupa.

To je i zaključak samog autora, koji u epilogu svoje knjige povlači paralele između Hitlerove nacističke Njemačke i vinovnika genocida u Bosni i Hercegovini – ali isto tako, onih koji su svojom pasivnošću 1937., '38., '39. ohrabрили Hitlera da krene u svoj osvajačko-genocidni pohod Evropom, i onih koji, u institucijama međunarodne zajednice i vladama zapadnih zemalja, nisu činili ništa da genocid u Bosni i Hercegovini zaustave i spriječe (što su, inače, već po međunarodnom pravu bili obavezni da učine).

Gutmanova razmatranja i zaključci, razrađeni i u epilogu, ali i uvodnome dijelu knjige, svakako su podjednako vrijedni, jednako kao i predgovor kojeg je posebno napisao za ovo izdanje, osvrćući se – tri-deset godina kasnije – na ono što je kao "SVJEDOK GENOCIDA" zabilježio.

Poslije svega napisanog, ne ostaje nam ništa drugo nego da ovu knjigu najiskrenije preporučimo svima koji žele pročitati na činjenicama zasnovan kratak prikaz i

neposredno svjedočanstvo o onome što se na prostorima Bosne i Hercegovine dešavalo prije tri desetljeća.

Posebno se može preporučiti onima kojima je stalo da se genocid kojeg je preživio bošnjački narod u Bosni i Hercegovini – nikada ne zaboravi, a time i ne ponovi.

Nažalost, Bošnjaci kada su u pitanju, sasvim je očigledno da se ovaj narod i zajednica već u potpunosti prepustio zaboravu.

U psihologiji i psihijatriji odavno je proučena i opisana pojava da žrtve teških oblika nasilja nerijetko potiskuju sjećanja na svoja traumatična iskustva ("gurajući" ih u nametnuti "zaborav", duboko u podsvijesti) – što im omogućava koliko-toliko normalno društveno funkcioniranje. Bošnjaci, kao narod, kao da slijede taj fenomen, kao da kolektivno potiskuju sjećanje na ono što su preživjeli, uljujujući se u našoj sadašnjici i svakodnevnici. Zaboravljaju ono što se desilo – ali i onu dobro poznatu izreku Georgea Santayane, da su *oni koji ne pamte svoju prošlost osuđeni da im se ona ponovi*.

U nekim normalnim okolnostima, ovdje bismo trebali i završiti ovaj prikaz.

Međutim...

S obzirom na složenost unutrašnjih političkih odnosa u Bosni i Hercegovini, koji se u posljednjih godina rapidno pogoršavaju...

S obzirom na sumnjive, nimalo prijateljske, pa i agresivne poruke koje dolaze kako iz same zemlje, tako i neposrednog susjedstva; s obzirom na savremeni geopolitički trenutak (od ruske agresije na Ukrajinu, preko pokušaja oružane pobune na Kosovu, pa do onoga što se u trenutku pisanja ovoga priloga dešava na Bliskome Istoku)...

S obzirom i na potpuni nedostatak ikakve, iole konzistentne bošnjačke (ili makar tzv. "probosanske") političke strategije, kao i opću, suštinsku bezidejnost političkih faktora koji se bore za glasove

Bošnjaka i time stječu pravo predstavljanja ovoga naroda...

– mogućnost da se Bosni i Hercegovini i Bošnjacima tragična prošlost ponovi, možda već i u bliskoj budućnosti, nije uopće za potcijeniti!

Čitajući Gutmanovu knjigu "Svjedok genocida", čovjek ostane zaprepašten primjerima nasilja i zla koje su dojučerašnje komšije nanosili svojim susjedima. Zla koje se te, 1992. godine dešavalo nakon četrdesetogodišnjeg iskustva izgradnje tzv. "bratstva i jedinstva", u koje je većina Bošnjaka ipak iskreno vjerovala – a mnogi od njih se (svjedoci smo!) u isto čak i danas svesrdno zaklinju.

No, ako se spomenuto zlo dešavalo nakon višedecenijskog "bratstva i jedinstva", kakvo li bi nas zlo moglo tek danas snaći – danas, poslije skoro tri decenije ovakvih međunarodnih odnosa u Bosni i Hercegovini, koji su sve osim dobri, harmonični i optimistični...

Ovo pitanje bi svaki dobronamjeran građanin Bosne i Hercegovine trebao imati na umu, a Bošnjaci posebno – već kao najveće žrtve *devedesetih* i genocida koji se tada nad ovim narodom dešavao, a kojeg je i Roy Gutman dokumentirao.

U svakom slučaju, *svijest o postojanju opasnosti* jeste i najbolja prevencija od njenih neželjenih posljedica. "Guranje glave u pijesak" nikome nije donijelo dobra.

Upravo iz tog razloga, Bošnjacima je prijeka potreba da poznaju svoju prošlost, kako bi izbjegli da im se ona ponovi, sa svim onim užasima koje su preživjeli.

Želi li ovaj narod opstati na svome prostoru, mora imati svijest o onome što mu se desilo, ali i mogućnosti da to što mu se desilo – može uvijek opet da se desi.

Knjige poput "Svjedoka genocida", autora Roya Gutmana, koja se ove godine pojavila u novome, bosanskom izdanju – zasigurno pomažu u izgradnji te svijesti.

Edin Šaković

Kapija pokolja i plača, Tuzla 25. maja, 1995. (M. Ekmečić "Genocid nad Bošnjacima 1992-1995..." Galerija portreta Tuzla, Bosanska riječ, Wupertal, 1996., 71)